

Niniejsza książka powstała na bazie pozycji wydanej przed dwudziestu laty przez Wydawnictwo Naukowe PWN pod tytułem *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny*, stanowi jej poprawioną i mocno rozbudowaną wersję. Zawiera ponad pół tysiąca haseł objaśniających najważniejsze – zdaniem autora – zagadnienia z zakresu teorii i praktyki argumentacji oraz krytycznego myślenia. Zestaw przedstawionych w *Słowniku* haseł i treści odpowiada poglądom autora na wyposażenie warsztatowe teoretyka i praktyka sztuki argumentacji. Do bazy takiego wyposażenia należy sztuka krytycznego myślenia oparta na znajomości metodologii, w tym rudymenatarnych pojęć i metod rachunku prawdopodobieństwa i statystyki. W *Słowniku* znalazły się też ważne pojęcia logiki formalnej, pragmatyki logicznej, językoznawstwa, które na pierwszy rzut oka mogą wydawać się luźno tylko związane z tematyką argumentacji lub też dotyczyć jakichś bardzo szczególnych jej postaci. Wrażenie takie wywołać mogą zwłaszcza te partie materiału, w których wprowadza się trudne do przyswojenia dla zdeklarowanego humanisty wzory logiki formalnej. Jest to jednak wrażenie złudne. Wprawdzie autor podziela pogląd, że formuły logiczne, sylogizmy itd. odgrywają nikłą rolę w dyskusji czy debacie i że bezpośrednia przydatność tych narzędzi jest mocno ograniczona, mimo to jednak żywi przekonanie, iż znajomość pojęć i metod logiki formalnej jest dla teorii argumentacji czymś podstawowym. Logika formalna daje bowiem jedyną w pełni opracowaną, spójną i ścisłą wykładnię zasadniczych dla argumentacji pojęć, takich choćby jak wyeliminowanie, sprzeczność, wnioskowanie itd. Rozumienie zaś pojęć logiki i jej metod teoretycznych, na których zresztą oparta jest tradycyjna nomenklatura argumentacji, stanowi warunek konieczny prawidłowego rozumienia podstawowych zjawisk praktyki argumentacji. Równie ważna jest dla sztuki argumentacji, nierozzerwalnie związanej z krytycznym myśleniem, znajomość podstawowych pojęć metodologicznych i zasad naukowego rozumienia świata. Szczególną uwagę poświęca się zagadnieniom myślenia nieadekwatnego, błędom poznawczym, zwodniczym argumentom. Autor dołożył starań, by prezentowane zagadnienia teoretyczne miały w miarę bezpośredni związek z problemami i zagadnieniami spotykanymi w praktyce, co stara się dokumentować przykładami. Opisowi najważniejszych zjawisk pojawiających się w argumentacji towarzyszy prezentacja aparatu pojęciowego służącego do przedstawiania i analizy tych zjawisk. Czytelnik znajdzie w *Słowniku* przegląd zjawisk językowych występujących w argumentacji – bogaty wybór figur retorycznych, omówienie pojęć z dziedziny językoznawstwa ogólnego, retoryki i pragmatyki logicznej (takich jak np. synonimia, konotacja, okazjonalność, presupozycja, implikatura konwersacyjna). Obok pojęć swoistych dla

teorii argumentacji, haseł dotyczących schematów argumentacyjnych, podstawowych zasad i chwytów erystyki czy perswazji znalazły się wybrane sentencje, maksymy, powiedzenia i zwroty zaczerpnięte z tradycji antycznej i łacińskiego średniowiecza.

Jak widać z powyższych wyliczeń, wiele spośród terminów objaśnianych w *Słowniku* zostało ukształtowanych na gruncie dyscyplin odmiennych od siebie przedmiotowo i metodologicznie, takich jak logika, retoryka, psychologia czy językoznawstwo. Autor wprowadza ową dość niejednorodną nomenklaturę z różnych dziedzin, ukazując przede wszystkim jej powiązania z zasadniczą tematyką książki. Tak więc poszczególne artykuły hasłowe w swej treści na pierwszym miejscu określają rolę danego pojęcia w argumentacji. Nie znajdzie się tu zatem wyliczenia różnych teorii metafory czy szczegółów historii dialektyki. Dobór tematyczny haseł – z konieczności odzwierciedlający punkt widzenia autora – ma na celu ukazanie argumentów i ich funkcjonowania. Dodajmy też, że niektóre pojęcia retoryki omówiono w mniej tradycyjny niż zazwyczaj sposób, z perspektywy współczesnej. Autor starał się mówić w sposób jak najprostszy, językiem zrozumiałym dla wszystkich, unikając określeń technicznych. Książka może służyć jako podręcznik do zajęć z teorii argumentacji i krytycznego myślenia. Jednocześnie ze względu zarówno na wybór treści, jak i na sposób ich przedstawienia – okaże się interesująca dla szerokiego, zróżnicowanego kręgu odbiorców, a więc zarówno dla profesjonalisty warsztatowo powiązanego ze sztuką argumentacji i krytycznego myślenia (dziennikarz, prawnik, polityk, filozof, publicysta), jak i dla każdego, kto ceni sobie umiejętność sprawnego i kompetentnego rozważania problemów związanych z argumentacją, poprawnym rozumowaniem, prawidłowym kształtowaniem poglądów. Zresztą elementarna znajomość terminologii tej dziedziny należy do standardowej wiedzy ogólnohumanistycznej, a przykłady słynnych argumentów, anegdoty, paradoksy i antynomie są w stanie zaciekawić liczne grono osób rozmaitych orientacji intelektualnych i różnych zawodów. Mamy nadzieję, że obszerny materiał przykładowy zwiększy atrakcyjność opracowania, ułatwiając zrozumienie omawianych pojęć i zastosowanie ich w praktyce.

Interdyscyplinarny charakter publikacji rodzi potrzebę udzielenia pomocy technicznej Czytelnikowi, aby zapewnić mu możliwość swobodnego i niekłopotliwego posługiwania się książką: szybkiego przeglądania tematów oraz sprawnego wyszukiwania potrzebnych informacji. Taką pomocą służyć mają **Wykaz haseł** (s. 652) oraz **Przewodnik** (s. 11), mający ułatwić dostęp do zasobów haseł wybranej przez Czytelnika problematyki. Zawiera przegląd tematyczny haseł, ujętych w cztery grupy problemowe: hasła z zakresu logiki, hasła dotyczące myślenia krytycznego i błędów logicznych, hasła poświęcone dialogowi i dyskusji oraz hasła dotyczące retoryki. Osobną grupę stanowią hasła prezentujące sentencje i zwroty łacińskie. Ten sam termin-hasło pojawia się nieraz w dwóch lub więcej grupach.

Budowa hasła jest typowa dla podobnych opracowań. Na standardowy artykuł hasłowy składają się:

- A. Tytuł hasła (wyjaśniany termin).
- B. Kwalifikator określający etymologię słów występujących w tytule hasła: (gr.) – grecka, (łac.) – łacińska, (ang.) – angielska, (fr.) – francuska, (ros.) – rosyjska.
- C. Kwalifikator wskazujący w niektórych hasłach dziedzinę, do której należy omawiany termin:

filoz. – filozofia

jęz. – językoznawstwo

log. – logika

met. – metodologia

prawn. – teoria prawa

psych. – psychologia

ret. – retoryka

- D. Wyjaśnienie terminu. Niekiedy omawia się więcej niż jedno znaczenie, stosowana jest wtedy numeracja: 1. ..., 2. ..., 3. ... itd. kolejno omówionych znaczeń terminu.

- E. Odsyłacze do innych haseł oznaczone symbolem ↑.

Wystąpienie w tekście oznaczenia ↑xyz informuje, że „xyz” stanowi osobne hasło, natomiast:

p. ↑xyz oznacza, że w artykule hasłowym xyz znajdują się informacje niezbędne do zrozumienia omawianego właśnie problemu;

por. ↑xyz oznacza, że w hasle xyz znajdują się istotne informacje związane z omawianym zagadnieniem.

- F. Wskazana na końcu artykułu hasłowego literatura – zestaw zawarty w ramce – uzupełnia i rozwija temat. W zestawie podano tylko nazwiska autorów (z inicjałami imion) i tytuły dzieł – szczegóły opisu bibliograficznego każdej pozycji znajdzie Czytelnik na końcu książki w bibliografii.

Zamieszczona na końcu książki literatura przedmiotu (s. 661) obejmuje nie tylko pozycje wymienione w poszczególnych hasłach, lecz także przegląd innych wartościowych książek i artykułów poruszających problematykę argumentacji lub pokrewną.

Podziękowania

Składałam w tym miejscu podziękowania osobom, głównie pracownikom naukowym Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, z których wiedzy i profesjonalnego doświadczenia korzystałam, przygotowując *Słownik*.

Jeśli chodzi o poprzednią wersję tej książki: Pani Profesor Krystynie Kleszczowej dziękuję za pomoc w językoznawczych ustaleniach terminologicznych oraz przejrzenie odpowiednich fragmentów tekstu. Pani Doktor Iwonie Marek wdzięczny jestem za staranne przeczytanie niektórych partii tekstu dotyczących logiki dedukcji. Pani Doktor Ewie Sławek dziękuję za krytyczne przeczytanie fragmentów poświęconych figurom retorycznym, Panu Magistrowi Łukaszowi Tofilskiemu zaś za liczne rady co do terminologii łacińskiej i greckiej. Winien jestem wdzięczność Panu Profesorowi Markowi Tokarzewi, którego uczniem mam zaszczyt się mienić, a który udzielił mi konsultacji dotyczących pewnych kwestii logiki formalnej oraz pragmatyki logicznej. Podziękowania należą się także moim współpracownikom z Zakładu Logiki i Metodologii Uniwersytetu Śląskiego, Profesorowi Krzysztofowi A. Wieczorkowi i nieodżałowanej pamięci Doktorowi Andrzejowi Wójcikowi. Liczne z nimi rozmowy i dyskusje, a także wspólnie prowadzone seminarium wywarły wpływ na kształt tej książki.

Jeśli chodzi o obecne wydanie, to podziękowania należą się także osobom spoza grona pracowników Uniwersytetu Śląskiego. Dziękuję za cierpliwe przeczytanie wielu wersji opracowywanych haseł i zgłoszone liczne cenne uwagi Profesorowi Piotrowi Zielonce ze Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, mojemu synowi, kognitywiście Piotrowi Szymankowi, a także mojemu współpracownikowi Doktorowi Szymonowi Makule z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Podziękowania należą się też innym pracownikom Uniwersytetu Śląskiego – z całą pewnością moje myślenie o argumentacji wiele zawdzięcza stałemu kontaktowi intelektualnemu z Profesorem Krzysztofem A. Wieczorkiem. Profesorowi Dariuszowi Kubokowi dziękuję za krytyczne uwagi dotyczące pojęcia racjonalności, Doktorowi Witoldowi Marzędzie za dyskusję pojęcia presupozycji. Czytelnikami i recenzentami wielu treści byli również mój drugi syn Tomasz Szymanek i żona Beata Rokosz-Szymanek. Liczne z nimi inspirowane rozmowy wywarły wpływ na sposób ujęcia wielu zagadnień.

Jak to się zwykle w podobnych wypadkach czyni, nie omieszkam zaznaczyć, że jeśli pomimo uzyskanych wskazówek i rad popełniłem błędy, odpowiedzialność za nie ponoszę, rzecz jasna, tylko ja sam.

Krzysztof Szymanek

OGÓLNE ZASADY RACJONALNEGO KSZTAŁTOWANIA PRZEKONAŃ (w kolejności alfabetycznej)

ANALOGIA	PRAWDOPODOBIENSTWO
ANALOGIA <i>A PRIORI</i>	PRZYCZYNOWOŚĆ
ARGUMENT	PSEUDONAUKA
BRZYTWY OCKHAMA	RACJONALNOŚĆ
DEDUKCJA	SCEPTYCYZM
DOWODY NIEISTNIENIA	TEORIA NAUKOWA
DOWÓD	TEORIA SPISKOWA
FALSYFIKACJA	TEST
FALSYFIKOWALNOŚĆ	TWIERDZENIE
FORMALIZM	WIELKOŚĆ EFEKTU
HIPOTEZA	WNIOSKOWANIE
INDUKCJA	WNIOSKOWANIE DEDUKCYJNE
KORELACJA	WNIOSKOWANIE REDUKCYJNE
MYŚLENIE JAKOŚCIOWE	WNIOSKOWANIE STATYSTYCZNE
I ILOŚCIOWE	WYJAŚNIANIE
„NADZWYCZAJNE TWIERDZENIA	ZAŁOŻENIE
WYMAGAJĄ NADZWYCZAJNYCH	ZASADA RACJONALNOŚCI
DOWODÓW”	ZAWIESZENIE SĄDU
NAUKA I METODA NAUKOWA	ZDANIE STATYSTYCZNE

LOGIKA FORMALNA – POJĘCIA PODSTAWOWE (zaleca się czytanie w podanej kolejności)

LOGIKA FORMALNA	RACHUNEK ZDAŃ
FORMALIZM	ZDANIE KATEGORYCZNE
SCHEMAT ZDANIA	KWADRAT LOGICZNY
WARTOŚĆ LOGICZNA	WNIOSKOWANIE BEZPOŚREDNIE
STAŁE LOGICZNE	SYLOGIZM KATEGORYCZNY
REGUŁA INFERENCYJNA	KWANTYFIKATOR
SPÓJNIKI PRAWDZIWOŚCIOWE	RACHUNEK KWANTYFIKATORÓW
NEGACJA	FORMA LOGICZNA
KONIUNKCJA	TAUTOLOGIA
ALTERNATYWA	ZDANIE LOGICZNIE PRAWDZIWE
ALTERNATYWA ROZŁĄCZNA	WYNIKANIE
IMPLIKACJA	WNIOSKOWANIE
PARADOKSY IMPLIKACJI	WNIOSKOWANIE DEDUKCYJNE
RÓWNOWAŻNOŚĆ	BŁĄD FORMALNY

BŁĄD MATERIALNY
DOWÓD
DEDUKCJA

LOGIKA DEONTYCZNA
LOGIKA EPISTEMICZNA
LOGIKA MODALNA

POZOSTAŁE HASŁA ZWIĄZANE Z LOGIKĄ FORMALNĄ I LOGIKĄ OGÓLNĄ (w kolejności alfabetycznej)

ABSURD
AKSJOMAT
ANALOGIA
ANTYTEZA
A POSTERIORI
A PRIORI
ARGUMENT
ASERTORYCZNY SĄD
BINEGACJA
CONTRADICTIO EXPLICITA
CONTRADICTIO IMPLICITA
DEDUKCJA
DEFINICJA
DEFINICJA ADEKWATNA
DEFINICJA CZĄSTKOWA
DEFINICJA KLASYCZNA
DEFINICJA OSTENSYWNA
DEFINICJA RÓWNOŚCIOWA
DESYGNAT NAZWY
DIAGRAMY VENNA
DOPEŁNIANIE SIĘ ZDAŃ
DOWODZENIE
DYLEMAT
DYSJUNKCJA
EX NECESSITATE
HIPOTEZA
IMPLIKATURA KONWERSACYJNA
INDUKCJA
INDUKCJA ELIMINACYJNA
INDUKCJA ENUMERACYJNA
INWERSJA
KONIECZNOŚĆ I MOŻLIWOŚĆ
KONOTACJA
KONSEKWENCJA LOGICZNA
KONTRAPOZYCJA
KONTRPRZYKŁAD
KONWERSJA
LEMAT
LOGIKA
MODUS PONENDO PONENS

MODUS PONENDO TOLLENS
MODUS TOLLENDO PONENS
MODUS TOLLENDO TOLLENS
NAZWA GENERALNA
NAZWA INDYWIDUALNA
NAZWA JEDNOSTKOWA
NAZWA OGÓLNA
NAZWA PUSTA
NAZWA ZBIOROWA
NIEMONOTONICZNOŚĆ
WNIOSKOWANIA
NONSENS
OBWERSJA
OKRES KONTRFAKTYCZNY
PIĘĆ TERMINÓW
PODPRZECIWIENSTWO
POLISYLOGIZM
PRAWA DE MORGANA
PRAWO DUNSA SZKOTA
PRAWO KONTRAPOZYCJI
PRAWO PODWÓJNEGO
PRZECZENIA
PRAWO SPRZECZNOŚCI
PRAWO SYLOGIZMU
HIPOTETYCZNEGO
PRAWO TOŻSAMOŚCI
PRAWO WYŁĄCZONEGO ŚRODKA
PRESUPOZYCJA
PROCESSUS ILLICITUS
PROSYLOGIZM I EPISYLOGIZM
PRZECIWIENSTWO
PYTANIE
RACJA
REDUCTIO AD ABSURDUM
REDUCTIO AD FALSUM
REDUCTIO AD IMPOSSIBILE
RELACJA
RUSSELL I PAPIEŻ
SORITES
SPRZECZNOŚĆ

STOSUNKI ZAKRESOWE MIĘDZY
NAZWAMI
SYLOGIZM
TAUTOLOGIA
TERMIN ROZŁOŻONY
TEORIA
TEZA
TREŚĆ CHARAKTERYSTYCZNA
TWIERDZENIE
TWIERDZENIE MOCNIEJSZE
WARUNEK KONIECZNY
I WYSTARCZAJĄCY

WNIOSKOWANIE
WNIOSKOWANIE BEZPOŚREDNIE
WNIOSKOWANIE POŚREDNIE
WYKLUCZANIE SIĘ ZDAŃ
ZAKRES NAZWY
ZASADA WNISKOWANIA
ZDANIE ANALITYCZNE
ZDANIE EGZYSTENCJALNE
ZDANIE INDYWIDUOWE
ZDANIE STATYSTYCZNE
ZDANIE SUBSUMPCYJNE
ZDANIE SYNTETYCZNE

RACHUNEK PRAWDOPODOBIENSTWA I STATYSTYKA (alfabetycznie)

BAYESA WZÓR
BAYESOWSKA OCENA WARTOŚCI
DOWODÓW
BAYESOWSKIE WARUNKOWANIE
BŁĄD ODWRÓCENIA PRAWDOPO-
DOBIENSTWA WARUNKOWEGO
BŁĄD PROKURATORA
BŁĘDY UOGÓLNIANIA
EFEKT ODWRÓCONEGO „U”
IMPLIKACJA A UPRAWDOPODOB-
NIANIE
INDUKCJA
INDUKCJA ELIMINACYJNA
INDUKCJA ENUMERACYJNA
ISTOTNOŚĆ STATYSTYCZNA
KORELACJA
KORELACJA LINIOWA
MEDIANA I CENTYLE
MODA
PRAWDOPODOBIENSTWO
PRAWDOPODOBIENSTWO
WARUNKOWE

PRAWO MAŁYCH LICZB
PRAWO NAPRAWDĘ WIELKICH
LICZB
PRAWO WIELKICH LICZB
PROPORCJA
PRÓBA LOSOWA
PRÓBA REPREZENTATYWNA
REGRESJA DO ŚREDNIEJ
ROZKŁAD NORMALNY
SZANSE
ŚREDNIA I ODCHYLENIE
STANDARDOWE
TEST
WARTOŚĆ OCZEKIWANA
WIELKOŚĆ EFEKTU
WNISKOWANIE REDUKCYJNE
WNISKOWANIE STATYSTYCZNE
ZAKŁAD PASCALA
ZALEŻNOŚĆ STATYSTYCZNA
MIĘDZY CECHAMI

BŁĄD POZNAWCZY, BŁĄD LOGICZNY, PARADOKS (w kolejności alfabetycznej)

ABSURD
ABSURDUM IN ADIECTO
AB UNO DISCE OMNES
AMFIBOLIA

AMICUS PLATO, SED MAGIS AMICA
VERITAS
ANAKOLUT
A NESCIRE AD NON ESSE

ANTYNOMIA
ANTYNOMIA KŁAMCY
APORIA
ARGUMENTA NON NUMERANDA, SED
PONDERANDA SUNT
ARGUMENTUM AB EXEMPTO
ARGUMENTUM AB UTILI
ARGUMENTUM A CONTRARIO
ARGUMENTUM AD ABSURDUM
ARGUMENTUM AD AMICITIAM
ARGUMENTUM AD ANTIQUITATEM
ARGUMENTUM AD AUDITORES
ARGUMENTUM AD BACULUM
ARGUMENTUM AD CAPTANDUM
VULGUS
ARGUMENTUM AD CONSEQUENTIAM
ARGUMENTUM AD CRUMENAM
ARGUMENTUM AD FIDEM
ARGUMENTUM AD HOMINEM
ARGUMENTUM AD IGNORANTIAM
ARGUMENTUM AD INVIDIAM
ARGUMENTUM AD IUDICIUM
ARGUMENTUM AD METUM
ARGUMENTUM AD MISERICORDIAM
ARGUMENTUM AD ORATIONEM
ARGUMENTUM AD PASSIONES
ARGUMENTUM AD POPULUM
ARGUMENTUM AD QUIETEM
ARGUMENTUM AD REVERENTIAM
ARGUMENTUM AD RIDICULUM
ARGUMENTUM AD SOCORDIAM
ARGUMENTUM AD SUPERBIAM
ARGUMENTUM AD SUPERSTITIONEM
ARGUMENTUM AD VANITATEM
ARGUMENTUM AD VERECUNDIAM
ARGUMENTUM AD VERTIGINEM
ARGUMENTUM A FORTIORI
ARGUMENTUM DIXIT
ARGUMENTUM EX CONCESSIS
ARGUMENTUM Z AUTORYTETU
BŁĄD FORMALNY
BŁĄD LOGICZNY
BŁĄD LOGICZNY W WYPOWIEDZI
BŁĄD MATERIALNY
BŁĄD OBRONCY
BŁĄD ODWRÓCENIA PRAWDOPO-
DOBIENSTWA WARUNKOWEGO

BŁĄD POSPIESZNEGO
UOGÓLNIENIA
BŁĄD PROKURATORA
BŁĄD PRZESTAWIENIA
KWANTYFIKATORÓW
BŁĄD PRZYPADŁOŚCI
BŁĄD WIELU PYTAŃ W JEDNYM
BŁĘDY WYDAWANIA OCEN
BŁĘDY W DEFINIOWANIU
BŁĘDY UOGÓLNIANIA
CZAJNICZEK RUSSELLA
„CZERWONY ŚLEDŹ”
CONTRADICTION IN ADIECTO
CONTRADICTION IN TERMINIS
CUM HOC ERGO PROPTER HOC
DEMONSTRATIO AD OCULOS
DOWÓD ANEGDOTYCZNY
DYSONANS POZNAWCZY
EFEKT AUREOLI – EFEKT ROGÓW
EFEKT DOSTĘPNOŚCI
EFEKT ODWRÓCONEGO „U”
EFEKT POTWIERDZANIA
EKWIWOKACJA
ENUMERATIO SIMPLEX
FALLACIA ACCENTUS
FALLACIA ACCIDENTIS
FALLACIA COMPOSITIONIS ET DIVI-
SIONIS
FALLACIA CONSEQUENTIS
FALLACIA EXTRA DITIONEM
FALLACIA FICTAE UNIVERSALITATIS
FALLACIA FIGURAE DITIONIS
FALLACIA IN DITIONE
FALLACIA NON CAUSAE UT CAUSAE
FALLACIA SECUNDUM QUID ET
SIMPLICITER
FALSZYFIKOWALNOŚĆ
FERE LIBENTER HOMINES ID, QUOD
VOLUNT, CREDUNT
FRUSTRA PROBATUR, QUOD NON
RELEVAT
GENETIC FALLACY
HOMONIMIA
HYSTERON PROTERON
ILUZORYCZNA KORELACJA
IGNAVA RATIO
IGNORATIO ELENCHI

IMPLIKACJA A UPRAWDOPODOB-
NIANIE
INDUCTIO PER ENUMERATIONEM
SIMPLICEM
MYŚLENIE ILOŚCIOWE
I JAKOŚCIOWE
NIEDOPOWIEDZENIE
NIEMONOTONICZNOŚĆ
WNIOSKOWANIA
NIEOSTROŚĆ
NONSENS
OKRES KONTRFAKTYCZNY
OMNIS COMPARATIO CLAUDICAT
PARADOKS
PARADOKSY IMPLIKACJI
PARADOKSY ZENONA Z ELEI
PARALOGIZM
PETITIO PRINCIPII
PLEONAZM
POWSZECHNE MNIEMANIE
PRAWDA LEŻY ZAWSZE POŚRODKU
PRAWO MAŁYCH LICZB
PRAWO NAPRAWDĘ WIELKICH
LICZB
PRAWO SPRZECZNOŚCI
PRAWO WYŁĄCZONEGO ŚRODKA
PROCESSUS ILLICITUS

PROUT UNUSQUISQUE AFFECTUS EST,
ITA IUDICAT
PRÓBA REPREZENTATYWNA
PRZYDAWKA MODYFIKUJĄCA
PSEUDONAUKA
PYTANIE PODCHWYTLIWE
PYTANIE SUGESTYWNE
REGRESJA DO ŚREDNIEJ
QUATERNIO TERMINORUM
QUI BENE DUBITAT, BENE SCIET
QUI NIMIUM PROBAT, NIHIL PROBAT
SALTUS IN PROBANDO
SAPIENS NIHIL AFFIRMAT, QUOD NON
PROBAT
SAPIENTIS EST MUTARE CONSILIUM
SEMIPLENA PROBATIO
„SŁOMIANA KUKŁA”
SOFIŚCI
SOFIZMAT
SOLECYZM
SOPHISMA POLYZETESEOS
STEREOTYP
TAUTOLOGIA DEFINICYJNA
TERMINUS TECHNICUS
WIELKOŚĆ EFEKTU
WIELOZNACZNOŚĆ

DIALOG I DYSKUSJA (w kolejności alfabetycznej)

ABSURDUM DIXISTI!
ADVOCATUS DIABOLI
AD VOCEM
AGITACJA
AGITKA
AITIOLOGIA
ANTANAKLISIS
ARGUMENT
ARGUMENTA NON NUMERANDA, SED
PONDERANDA SUNT
ARGUMENTUM AD AUDITORES
ARGUMENTUM AD HOMINEM
ARGUMENTUM EX CONCESSIS
ARGUMENTUM NIMIUM PROBANS
CONTRA PRINCIPIA NEGANTEM NON
EST DISPUTANDUM
„CZERWONY ŚLEDŹ”

DEBATA
DEFINICJA W DYSKUSJI
DE GUSTIBUS ET COLORIBUS NON EST
DISPUTANDUM
DE GUSTIBUS NON EST DISPUTAN-
DUM
DE PRINCIPIIS NON EST DISPUTAN-
DUM
DIALEKTYKA
DIALEKTYKA FORMALNA
DIALOG
DIALOG SOKRATYCZNY
DYSKUSJA
DYSKUSJA AKADEMICKA
DYSKUSJA KRYTYCZNA
DYSKUSJA PANELOWA
DYSKUSJA POLEMICZNA

DYSKUSJA RZECZOWA
DYSONANS POZNAWCZY
DYSPUTA
DYSPUTA SCHOLASTYCZNA
ELENCHUS
EROTEMA
ERYSTYKA
FORTITER IN RE, SUAVITER IN MODO
FRUSTRA PROBATUR, QUOD NON
RELEVAT
IGNORATIO ELENCHI
IMPLIKATURA KONWERSACYJNA
IPSE AIT
IPSE DIXISTI!
IPSE DIXIT!
LOGIKA DIALOGOWA
LOGOMACHIA
MATERIA TRACTANDA
MILCZENIE
MORBUS LOQUENDI
MUTATIO CONTROVERSIAE
NERVUS PROBANDI
NIMIUM ALTERCANDO VERITAS AMIT-
TITUR
OBLIGATIO
ODPOWIEDŹ W DYSKUSJI
ONUS PROBANDI
PERSWAZJA
PETITIO PRINCIPII
PRAETERMISSIO
PRAWDA LEŻY ZAWSZE POŚRODKU

PRAWO GODWINA
PRESUPOZYCJA
PROBLEM
PROLEPSIS
PUNCTUM CONTROVERSIAE
PYTANIE
PYTANIE PODCHWYTLIWE
PYTANIE RETORYCZNE
PYTANIE SUGESTYWNE
PYTANIE W ARGUMENTACJI
QUI NIMIUM PROBAT, NIHIL PRO-
BAT
QUODLIBETUM
REDUCTIO SIMPLICITER
REM TENE, VERBA SEQUENTUR
RES AD PRINCIPIA VENIT
RETORSIO ARGUMENTI
„SŁOMIANA KUKŁA”
SOFIŚCI
SOFISTYKA
SOFIZMAT
SOPHISMA POLYZETESEOS
STATUS QUAESTIONIS
SYNONIMIA
TAUTOLOGIA DEFINICYJNA
TEORIA DWUTOROWEJ PERSWAZJI
PETTY’EGO-CACIOPPO
THEMA QUAESTIONIS
ULTIMA RATIO
VICTUS, SED NON CONVICTUS

RETORYKA (w kolejności alfabetycznej)

ADIDEACJA
ALEGORIA (TROP)
ALUZJA
AMPLIFIKACJA
ANACEPHALAEOSIS (FIG. RET.)
ANADIPLOZA (FIG. RET.)
ANAFORA (FIG. RET.)
ANTANAKLISIS (FIG. RET.)
ANTONOMAZJA (TROP)
ANTYFRAZA (TROP)
ANTYMETABOLA (FIG. RET.)
ANTYTEZA (FIG. RET.)
APOLOGIA

APOSIOPESES (FIG. RET.)
APOSTROFA (FIG. RET.)
ARS PRAEDICANDI
ASTEIZM (FIG. RET.)
ASYNDETON (FIG. RET.)
ATTYCKA SÓL
ATTYCKI STYL
AZJANIZM
BASILIKOS LOGOS
BON MOT
BRACHYLOGIA (FIG. RET.)
CHIAZM (FIG. RET.)
COLORES RHETORICI

CONCESSIO (FIG. RET)
CONCILIATIO (FIG. RET)
COPIA RERUM ET VERBORUM
CORRECTIO (FIG. RET.)
CYCERONIANIZM
DEFINICJA METAFORYCZNA
DEFINICJA PERSWAZYJNA
DEFINICJA RETORYCZNA
DEMAGOGIA
DIAFORA (FIG. RET.)
DIALYTON (FIG. RET.)
DIAPORESIS
DILOGIA (FIG. RET.)
DISTRIBUTIO (FIG. RET.)
DOWÓD VS ARGUMENT
DYGRESJA (FIG. RET.)
DYSFEMIZM
DYSKURS
ELIPSA (FIG. RET.)
ELOKUCJA
EMFAZA
ENALLAGE (FIG. RET.)
ENTYMEMAT
EPICHEJREMAT (FIG. RET.)
EPIFONEM (FIG. RET.)
EPIFORA (FIG. RET.)
EPIFRAZA (FIG. RET.)
EPILOGOS
EPITET
EROTEMA
ERYSTYKA
EUFEMIZM (TROP)
FIGURY MYŚLI
FIGURY RETORYCZNE
FIGURY SŁÓW
FILIPIKA
FLORES RHETORICALES
FLORYDACYZM
GRADACJA (FIG. RET.)
HIPERBOLA (TROP)
HIPOTEZA
HOMILETYKA
HOMILIA
HOMIOPTOTON (FIG. RET.)
HOMIOTELEUTON (FIG. RET.)
HYPALLAGE (TROP)
HYPOTYPOZA (FIG. RET.)
HYSTERON PROTERON
IGNAVA RATIO
INCREMENTUM
INWERSJA (FIG. RET.)
IRONIA (TROP)
KATACHREZA (TROP)
KAZANIE
KLIMAKS (FIG. RET.)
KOLON (FIG. RET.)
KOMPOZYCJA
KONOTACJA
LEMAT
LICENTIA (FIG. RET.)
LITOTA (FIG. RET.; TROP)
METAFORA (TROP)
METONIMIA (TROP)
MILCZENIE
MNEMONIKA
MORBUS LOQUENDI
NAGROMADZENIE (FIG. RET.)
NAZWA PERSWAZYJNA
OKRES RETORYCZNY
OKSYMORON (TROP)
ONOMATOPEJA
PARECHESIS (FIG. RET.)
PARENTEZA (FIG. RET.)
PARISIS (FIG. RET.)
PAROMOIOSIS (FIG. RET.)
PARONOMAZJA (FIG. RET.)
PERSWAZJA
PERYFRAZA (TROP)
PLEONAZM
POLIPTOTON (FIG. RET.)
POLISYNDETON (FIG. RET.)
PORÓWNANIE
PRAETERMISSIO (FIG. RET.)
PROLEPSIS (FIG. RET.)
PROPAGANDA
PROSAPODOSIS (FIG. RET.)
PYTANIE RETORYCZNE
PYTANIE W ARGUMENTACJI
RATIOCINATIO (FIG. RET.)
REIECTIO (FIG. RET.)
REM TENE, VERBA SEQUENTUR
RETORYKA
SARKAZM
SENTENCJA

SILVA RERUM
SLOGAN
SOLECYZM
SORITES
SUSTENTATIO (FIG. RET.)
SYMPLOKE (FIG. RET.)

SYNEKDOCHA (TROP)
TEZA
TROPY
WYKRZYKNIEŃ (FIG. RET.)
ZEUGMA (FIG. RET.)

ŁACIŃSKIE SENTENCJE I ZWROTY (w kolejności alfabetycznej)

AB ESSE AD NECESSE NON VALET CONSEQUENTIA (LOGIKA MODALNA)
AB ESSE AD POSSE VALET CONSEQUENTIA (LOGIKA MODALNA)
ABSURDUM DIXISTI!
AB UNO DISCE OMNES AMICUS PLATO, SED MAGIS AMICA VERITAS
A NECESSE AD ESSE VALET CONSEQUENTIA (LOGIKA MODALNA)
A POSSE AD ESSE NON VALET CONSEQUENTIA (LOGIKA MODALNA)
A RATIONE AD RATIONATUM VALET CONSEQUENTIA
ARGUMENTA NON NUMERANDA, SED PONDERANDA SUNT
ARGUMENTUM PESSIMI TURBA
AUDACTER CALUMNIARE, SEMPER ALIQUID HAERET
AUDIATUR ET ALTERA PARS
BEATUS, QUI TENET (ONUS PROBANDI)
COMPARATIO NON EST RATIO
CONTRA PRINCIPIA NEGANTEM NON EST DISPUTANDUM
CREDO, QUIA ABSURDUM EST
CREDO, QUIA IMPOSSIBILE
CUM HOC, ERGO PROPTER HOC,
DEFINITIO FIT PER GENUS PROXIMUM ET DIFFERENTIAM SPECIFICAM
DE GUSTIBUS ET COLORIBUS NON EST DISPUTANDUM
DE GUSTIBUS NON EST DISPUTANDUM
DE PRINCIPIIS NON EST DISPUTANDUM
DISTINGUO! (DYSPUTA SCHOLASTYCZNA)
DUBITANDO AD VERITATEM VENIMUS
EI INCUMBIT PROBATIO, QUI DICIT, NON QUI NEGAT
ENTIA NON SUNT MULTIPLICANDA PRAETER NECESSITATEM
ERGO REMANET DIFFICULTAS (DYSPUTA SCHOLASTYCZNA)
EX FALSO QUODLIBET [SEQUITUR]
EX IMPOSSIBILI SEQUITUR QUODLIBET
EX VERO NONNISI VERUM SEQUITUR
FERE LIBENTER HOMINES ID, QUOD VOLUNT, CREDUNT
FORTITER IN RE, SUAVIDER IN MODO (ARGUMENTARI)
FRUSTRA PROBATUR, QUOD NON RELEVAT
IMPOSSIBILIVM NULLA EST OBLIGATIO (LOGIKA DEONTYCZNA)
IN MEDIO STAT VERITAS (PRAWDA LEŻY ZAWSZE POŚRODKU)
MAGISTER DIXIT
NECESSITAS NON HABET LEGE
NECESSITAS NON HABET LEGEM (LOGIKA DEONTYCZNA)

NEGATIVA NON SUNT PROBANDA
NEGO CONSEQUENTIAM (DYSPUTA SCHOLASTYCZNA)
NEGO MAIOREM (DYSPUTA SCHOLASTYCZNA)
NEGO MINOREM (DYSPUTA SCHOLASTYCZNA)
NEMO IUDEX IDONEUS IN PROPRIA CAUSA
NIMIUM ALTERCANDO VERITAS AMITTITUR
NON LIQUET
NON SEQUITUR
OMNIS COMPARATIO CLAUDICAT
O, SI TACUISSES, PHILOSOPHUS MANSISSES (MILCZENIE)
PETO INSTANTIAM (DYSPUTA SCHOLASTYCZNA)
POST HOC NON EST PROPTER HOC
PROBATUM EST
PROBO MAIOREM (DYSPUTA SCHOLASTYCZNA)
PROBO MINOREM (DYSPUTA SCHOLASTYCZNA)
PROUT UNUSQUISQUE AFFECTUS EST, ITA IUDICAT
Q. E. D. = QUOD ERAT DEMONSTRANDUM
QUI BENE DUBITAT, BENE SCIET
QUI NIMIUM PROBAT, NIHIL PROBAT
QUI STATUIT ALIQUID PARTE INAUDITA ALTERA, AEQUUM LICET STATUERIT, HAUD
AEQUUS FUT
QUI TACET, CONSENTIRE VIDETUR (MILCZENIE)
QUOD ERAT DEMONSTRANDUM
QUOD EST ABSURDUM
QUOD EST IMPOSSIBILE
REM TENE, VERBA SEQUENTUR
RES AD PRINCIPIA VENIT
SAPIENS NIHIL AFFIRMAT, QUOD NON PROBAT
SAPIENTIS EST MUTARE CONSILIUM
SENTENTIA COMMUNIOR, ERGO VERIOR (COMMUNIS OPINIO)
TERTIUM NON DATUR
TRANSEO AD ALIUD (DYSPUTA SCHOLASTYCZNA)
VERITAS EST ADAEQUATIO REI ET INTELLECTUS
VICTUS, SED NON CONVICTUS

ABSURD

(łac. *absurdus* – niedorzeczny, niezrozumiały) w języku polskim „absurdalny” to tyle, co „nielogiczny, nieprawdziwy”, „niedorzeczny, bezsensowny”. Absurdalne mogą być pogląd czy twierdzenie, ale też stan rzeczy, zachowanie, prawo, żądanie, zakaz, obyczaj itp. Określając coś mianem absurdu (*ależ to absurd!*), wyraża się dobitnie brak akceptacji i niezgodę – to, co absurdalne, kłóci się z rozsądkiem, jest w oczywisty sposób fałszywe, niecelowe, wewnętrznie niezgodne.

W polskim piśmiennictwie logicznym, w myśl propozycji terminologicznej Tadeusza Kotarbińskiego, absurdem nazywa się zdanie wewnętrznie sprzeczne, to znaczy takie, z którego wynika (p. $\uparrow$ wynikanie) jakieś zdanie *A* i jednocześnie jego zaprzeczenie $\sim A$ (por. $\uparrow$ negacja). Przykładem absurdu w tym sensie jest zdanie:

Maria jest bezdzietną matką

z którego wynika zdanie *Maria ma dzieci* (bo jest matką) oraz zdanie *Maria nie ma dzieci* (bo jest bezdzietna). Innym przykładem absurdu jest zdanie:

Jest bezwyjątkową regułą, że każda reguła ma wyjątek.

ponieważ wywnioskować z niego można zdanie: *Każda reguła ma wyjątek* oraz zdanie *Pewna reguła nie ma wyjątku*, z których drugie jest logicznym równoważnikiem zaprzeczenia pierwszego (por. $\uparrow$ kwadrat logiczny). Prawa logiki stanowią, że zdanie wewnętrznie sprzeczne jest z konieczności fałszywe (por. $\uparrow$ *reductio ad absurdum*). Absurdem logicznym należałoby nazwać zdanie logicznie fałszywe (p. $\uparrow$ zdanie logicznie prawdziwe). Powyższe, dość wąskie rozumienie słowa „absurd” rozszerzyć można na przypadki wypowiedzi, które zdają się zdradzać, że wygłaszający je wzięła się w sprzeczność lub przynajmniej przeczy jakimś niezbitym prawdom (por. $\uparrow$ paradoks). Do absurdów w tym sensie zaliczylibyśmy wypowiedź:

Jestem za karą śmierci – morderca powinien mieć nauczkę na przyszłość.

Wygłaszający to zdanie zdaje się nie dostrzegać faktu, że wykonanie kary śmierci uniemożliwia mordercy poprawę.

Oto jeszcze inne wypowiedzi, których wygłoszenie wydaje się zdradzać, że autor żywi jakieś niedające się ze sobą pogodzić mniemania.

Tam nikt nie chodzi, bo tam są zawsze straszne tłumy. (Yogi Berra)
Jestem za, a nawet przeciw.

Niekiedy sformułowań absurdalnych używa się celowo dla efektownego zwrócenia uwagi na jakąś głębszą myśl, na którą one naprowadzają, np.

Wiem, że nic nie wiem. (Sokrates)

Wypowiedzi takie omawiamy w haśle ↑paradoks².

Za absurdalną należałoby uznać także normę postępowania (np. nakaz, zakaz) postulującą stan rzeczy wewnętrznie sprzeczny, na przykład taką, która jednocześnie nakazuje i zakazuje tego samego albo też nakazuje wykonanie czegoś logicznie niemożliwego. Podobno Robert Schumann napisał na początku jednej ze swoich kompozycji „Grać najszybciej, jak to możliwe” (*prestissimo*), a kilka taktów dalej: „Szybciej”. Za absurdalne uznamy też działanie przeciwcelowe, tzn. takie, które z samej swojej istoty wyklucza możliwość osiągnięcia celu, np. gaszenie pożaru benzyną. Podobnie można mówić o absurdalnym systemie wartości, stanie rzeczy, zachowaniu, absurdalnych planach itp.

Od absurdu odróżniany jest ↑nonsens.

por. ↑*argumentum ad absurdum*, ↑paradoks.

ABSURDUM DIXISTI!

(łac. *absurdum* – absurd + *dixisti* – rzekłeś) *dial.* w dyskusji: konstatacja sprzeczności w wypowiedziach oponenta p. ↑absurd, ↑dialektyka.

Łacińska terminologia prawnicza

ABSURDUM IN ADIECTO

= ↑*contradictio in adiecto*.

AB UNO DISCE OMNES

(łac. z jednego sądz o wszystkich: Wergiliusz, *Eneida*, Księga 2, 65–6) odnosi się do wyciągania ogólnego wniosku na podstawie jednego przypadku. Tylko w bardzo szczególnych przypadkach wniosek taki jest wiarygodny (por. ↑indukcja enumeracyjna).

por. ↑błędy uogólniania, ↑*enumeratio simplex*, ↑*argumentum ab exemplo*.

ABUSIO

= ↑katachreza.

ADIDEACJA

(łac. *ad + idea* = do + pojęcie) jęz. przekształcenie wyrazu, czyniące jego brzmienie podobnym do brzmienia innego słowa, o innym znaczeniu. Na przykład *pracoholik* (osoba nałogowo przywiązana do pracy), *przesadyzm* (skłonność do przesady), *demokratura* (dyktatura o pozorach demokracji).

por. ↑paronomazja.

ADMONITIO

p. ↑apostrofa.

ADNOMINATIO

= ↑paronomazja.

ADVOCATUS DIABOLI

(łac. adwokat diabła) duchowny, który w procesie kanonizacyjnym przedstawia z urzędu argumenty przeciwko uznaniu danej osoby za świętego. *przen.* obrońca złej (lub: pozornie złej) sprawy.

Łacińska terminologia prawnicza

AD VOCEM

p. ↑debata.

A FORTIORI

p. ↑*argumentum a fortiori*.

AGITACJA

(łac. *agitare* – poruszać, poganiać) rozpowszechnianie, propagowanie poglądów i idei w celu pozyskania zwolenników dla jakiegoś przedsięwzięcia politycznego, zdobycia sympatyków jakiegoś ruchu społecznego, zyskania aprobaty wyborców dla polityka itp. Agitacja – w przeciwieństwie do ↑propagandy – nie polega na systematycznym przekonywaniu; ma charakter działania doraźnego, obliczonego na zmobilizowanie odbiorcy za pomocą haseł, ↑sloganów, do jednorazowego podjęcia określonych działań, przyłączenia się do akcji, wsparcia jakichś poczynań itp. Typowymi formami agitacji są: przemówienie wiecowe, apel (radiowy, telewizyjny), plakat, transparent, ulotka, broszura.

por. ↑propaganda, ↑agitka, ↑slogan.

Fras J., *Agitacja – termin polityczny czy ideologiczny?*

AGITKA

(ros. *agitka*) utwór literacki służący celom ↑agitacji politycznej, nazwa stosowana w ZSRR i państwach satelickich (w latach 1917–1991).

por. ↑agitacja, ↑propaganda.

AITIOLOGIA

p. ↑pytanie retoryczne.

AKSJOMAT

(gr. *aksioma* – wartość, podstawa) 1. pewnik, sąd przyjmowany bez dowodu. W teorii systemów aksjomatyczno-dedukcyjnych aksjomatami nazywa się bazowe przesłanki systemu twierdzeń, czyli takie twierdzenia przyjęte bez dowodu, z których wyprowadzić można wszystkie twierdzenia danego systemu; często – choć nie zawsze – jako aksjomaty przyjmuje się twierdzenia czyniące wrażenie pewnych, oczywistych; *przen.* twierdzenie stanowczo przez kogoś uznawane, odgrywające naczelną rolę w jego poglądach.

2. u Arystotelesa, w odniesieniu do dyskusji dialektycznej *aksioma* to synonim słowa *protasis*, czyli „przesłanka” oraz „↑lemat” (por. ↑dialektyka).

Ajdukiewicz K., *Logika pragmatyczna*

Ajdukiewicz K., *Systemy aksjomatyczne z metodologicznego punktu widzenia*

Bocheński J.M., *Współczesne metody myślenia*